

ПРО ПІЗНЬОСКІФСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

В. М. Зубар

Стаття І. М. Храпунова, з приводу якої розгорнуто дискусію, — цікаве дослідження, у якому автор наголосив на дуже важливому питанні щодо соціально-політичної організації пізньоскіфського суспільства. Постановка цього питання і спроба його вирішення, безперечно, заслуговують на увагу і становлять певний інтерес. Однак висновки автора не завжди досить переконливі й аргументовані, тому у ході дискусії необхідно спинитися в першу чергу на тих аспектах цього питання, які недостатньо висвітлені або потребують подальшого поглибленого висвітлення. Один з них — проблема політичного характеру пізньоскіфської державності, яку необхідно розглянути детальніше.

Питання про існування держави у пізніх скіфів, як цілком слушно зазначає І. М. Храпунов, майже ні в кого не викликає сумнівів, однак вирішувалося воно по-різному. Деякі дослідники вважали, що пізньоскіфська держава — це заключний етап розвитку скіфської державності, яка в цілому склалася ще у кочових скіфів. Інші вказували на те, що тільки Кримську Скіфію можна розглядати як перше державне утворення скіфів, причому підкреслювалися або сильні пережитки родово-племінних відносин, або його греко-варварський характер. Таким чином, питання про характер держави у пізніх скіфів не можна вважати остаточно вирішеним. При цьому, виходячи з наявних джерел, мабуть, основну увагу необхідно приділити двом аспектам проблеми: характеру верховної влади і соціальній структурі населення. Висвітлення саме цих питань дозволить створити більш чітке уявлення щодо тієї форми державності, яка існувала у пізніх скіфів Криму.

Найвидатнішим з пізньоскіфських правителів, безперечно, був Скілур, який за походженням теж був сином царя¹. Це дозволило висловити думку про те, що у пізніх скіфів влада передавалася від батька сину. Здавалося б це підтверджується і прикладом Палака, сина Скілура, який також став царем.

Страбон і Плутарх передають, що Скілур об'єднав навколо одного з своїх синів, Палака, усіх інших, яких у нього було 50 чи 90². Це добре узгоджується і з новим тлумаченням тексту декрета на честь Діофанта, яке було зроблене Е. І. Соломоник. Згідно нього, Мітрідат VI Євпатор розв'язав війну із Скілуром і його синами на чолі з Палаком³. Використавши вказані джерела, Е. І. Соломоник, а слідом за нею Т. М. Висотська, дійшли висновку, що у даному випадку Скілур і Палак були співправителями⁴.

Однак можливе і трохи інше трактування цих свідчень. Не виключено, що і у Страбона, і у Плутарха йдеться не про рідних синів Скілура, а про правителів окремих скіфських груп. Ймовірно, об'єднання цих племінних груп велось здебільшого збройним шляхом, але врешті решт закінчилося «всиновленням» усіх скіфських правителів «батьком» — Скілуром, який, безумовно, був видатним державним діячем. Очевидно, серед цих «синів» і було вибрано спадкоємця — Палака, який, на думку царя, більш ніж інші підходив на роль, що йому готував Скілур. Це добре узгоджується з тим, що назви скіфських фортець Напіт, Палакій і Хабеї були похідними від етніконів декількох скіфських племен⁵. При цьому цікаво, що, за Клавдієм Птоломеем, місто Амадока, яке локалізується десь у нижній течії Дніпра, також в районі концентрації пізньоскіфських пам'яток, отримало свою назву від племені амадоків⁶. Якщо це спостереження вірне, то слід визнати, що найбільші пізньоскіфські городища були, вірогідно, центрами певних племінних груп, на чолі яких стояли правителі — «сини» Скілура. Побічно зроблений висно-

вок підтверджується і Плінієм, який говорить про 30 народів, що жили у Тавриці в давнину ⁷.

Об'єднання пізніх скіфів, очевидно, десь у II ст. до н. е., як засвідчують історичні паралелі ⁸, призвело до їх підкорення одній із племінних груп в результаті діяльності Скілура, ставкою якого і був Неаполь Скіфський. Саме ці події і знайшли відображення в алегоричній розповіді стародавніх авторів щодо чисельних синів Скілура. В їх розповіді, можливо, відбилася також і певна спорідненість народів, що мешкали у пізній Скіфії. Не виключено і те, що «сини» Скілура склали оточення Палака або правили окремими територіями держави, як це було в Скіфії раніше. Враховуючи, що процес консолідації пізньої Скіфії, судячи з наших джерел, набув активізації тільки десь у II ст. до н. е. і для нього характерні були певні відцентрові сили, Скілур ще за свого життя призначив собі спадкоємця і, з метою укріплення його майбутньої влади, зробив своїм співправителем ⁹.

Однак Палак не зміг зберегти державу Скілура і був розбитий військом Діофанта. Після цього, ймовірно, процес консолідації пізньої Скіфії було припинено. У всякому разі Мемнон, говорячи про обіцянки Мітрідата VI, згадує, що він повинен був повернути скіфським царям їх родові володіння і вивести свої війська за межі Скіфії ¹⁰. Отже, на історичній арені близько 80-х років I ст. до н. е. фіксується вже не єдина пізня Скіфія, а декілька політичних структур на чолі із своїми царями, чи краще сказати, царками.

Якщо звернутися до пізньоскіфських могильників в II—I ст. до н. е. — I ст., то стає ясно, що поховання, за винятком поодиноких комплексів, як зазначає І. М. Храпунов, навидовиж однорідні у соціальному плані. Хоча серед них і виділяється невелика група могил з більш багатим інвентарем і зброєю, або зовсім без речей, але загалом таких могил зовсім небагато. Це у свою чергу не дозволяє робити висновок, що у пізньоскіфському суспільстві соціальна диференціація набула значної глибини, як, приміром, це спостерігається у курганних могильниках V—IV ст. до н. е.

Пояснюється це, вірогідно, тим, що скіфи поступово осідали на землі й перетворювалися із кочовиків-скотарів на землеробів. Зміни господарського укладу, мабуть, і призвели до поступового перетворення племінних груп на територіальні землеробські общини. Як конкретно проходив цей процес в умовах Криму поки що не зовсім ясно. Але наявність певної кількості царських поховальних комплексів із зброєю свідчить, що декілька таких общин могли групуватися біля великих городищ, які були адміністративними центрами певних районів пізньої Скіфії із своїми царями і військом. Саме такі райони чи області, ймовірно, були об'єднані Скілуром в єдину, але не стали ще державу.

Виходячи із загальних особливостей економічного і політичного розвитку кочовиків у період їх поступового осідання ¹¹, треба зазначити, що за рівнем свого соціального розвитку пізні скіфи Криму знаходилися на третьому так званому етапі кочування. Цьому етапу були притаманні певні характерні риси, такі як перехід від кочівництва до осілості й, відповідно, землеробства, виникнення поселень, розвиток ремесла, поява «замків» — укріплених городищ, розташованих у стратегічно важливих місцях тощо ¹². Саме на цьому етапі посилюється соціальна диференціація суспільства і виділяється родова знать, яка починає експлуатувати рядове населення, а також має місце процес повторного класоутворення на основі іншої, ніж це було раніше, форми власності. Усі перелічені ознаки цього етапу розвитку добре простежуються за археологічними даними у пізніх скіфів Криму у II ст. до н. е.

Отже у підсумку слід зазначити, що протягом життя і діяльності Скілура на території Кримської Скіфії має місце консолідація пізньоскіфського населення і виникає варварське ранньокласове державне утворення, яке слідом за багатьма дослідниками ми продовжуємо умовно називати пізньоскіфським царством. Однак за часів спадкоємця Скілура Палака це нестале державне утворення розпадається на декілька областей, які, вірогідно, знаходилися під владою царів — вихідців із середовища місцевої пізньоскіфської родової знаті. У зв'язку з припливом сарматського населення в Крим і воєнно-політичним підкоренням пізніх скіфів союзом сарматських племен, які зайняли панівне положення у степовій зоні Північного Причорномор'я, пізня Скіфія потрапляє у васальну залежність і вже не є самостійною політичною

силюю. Таким чином, з I ст. вже не можна говорити про будь-яке пізньоскіфське державне утворення поза воєнно-політичними об'єднаннями сарматських племен.

Примітки

- ¹ Соломоник Э. И. Эпиграфические памятники Неаполя Скифского // НЭ.— 1962.— Т. 3.— С. 33.
- ² Strabo., VII, 4, 3; Plut. Reg. et imp. ap. Scil., 174E; De garrul, 17.
- ³ Соломоник Э. И. Сравнительный анализ свидетельства Страбона и декрета в честь Диофанта о скифских царях // ВДИ.— 1977.— № 3.— С. 58.
- ⁴ Высотская Т. Н. Неаполь — столица государства поздних скифов.— К., 1979.— С. 198.
- ⁵ Соломоник Э. И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса.— К., 1964.— С. 11—13.
- ⁶ Ptol., III, 5, 10, 14.
- ⁷ Plin. NH, 85.
- ⁸ Артамонов М. И. Скифское царство в Крыму // Вестник ЛГУ.— 1948.— № 8.— С. 57; Бунятян Е. П. Методика социальных реконструкций в археологии (на материалах скифских могильников).— К., 1985.— С. 123.
- ⁹ Хазанов А. М. Социальная история скифов.— М., 1975.— С. 195.
- ¹⁰ Met. De Heracl, XV, XXX.
- ¹¹ Толыбеков С. Е. Общественно-политический строй казахов в XVII—XIX вв.— Алма-Ата, 1959.— С. 140—191.
- ¹² Плетнева С. А. Закономерности развития кочевнических обществ в эпоху средневековья // ВИ.— 1981.— № 6.— С. 51, 58—60.